

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Dr. Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. 8°. VII + 633 l. Budapest, 1925. Kiadja a Magy. Történelmi Társulat.

Hazánknak a török hódoltság alól való felszabadulásától kezdve egészen 1918-ig, vagyis a történelmi Magyarország összeomlásáig megjelent történelmi okmányok felkutatása és kiadása képezi a Történelmi Társulatnak 1921-ben maga elé tűzött feladatát, amelyet Magyarország újabbkori történetének forrásai című vállalatában az előttünk fekvő munka kiadásaival, most már a legnagyobb buzgalommal s legszebb eredménnyel old meg. Megjelent idáig rövid idő alatt Széchenyi dóblingi irodalmi hagyatéka, Kelet Népe s megindult József nádor iratainak s Széchenyi naplóinak a közlése is. Ezeket követte legújabbán Lukinich tanulmánya a szatmári békekötésről és az azt megelőző hosszas tárgyalásokról. Ezen mű annál nagyobb méltánylást igényel, mivel sok téves adatot helyreigazít, hiányokat pótol s a tárgyalásoknak majdnem teljes anyagát tartalmazza. Mondanunk sem kell, hogy az anyagnak javarészt a bécsi levéltárak szolgáltatták, amelyeket a szerző a Bécsi Magyar Történelmi Intézet útján hónapokon át tartó munkával felkutatott. Anyagot szolgáltatnak természetesen a budapesti levéltárak is, de a szerző sajnálkozásában magunknak is kell osztozkodnunk, hogy a gr. Károlyi- és Pálffy-családok központi, illetőleg pozsonyi seniorátusi levéltárának anyaga nem volt megszerezhető s áttanulmányozható.

A tizenhat fejezetre osztott mű a kuruc haderő 1710-ben látható állapotának leírásával indul meg. Elkedvetlenedtek a svédek, a lengyelek s válságosra fordult minden, amikor még a pestis is pusztította az őrhelyeket s kuruc sorokat. Elkésérítette II. Rákóczi Ferencet Érsekujvár eleste is, úgy hogy most már csak védelmi harcba, másrészt az orosz cárral való szövetség létesítésébe helyezte reményét. De kimerültek Bécsben is nemcsak a háborús kedélyek, hanem a pénztári készletek is s miután Rákóczi békés közeledését is észrevették, keresték azt az embert, akitől Magyarország megtörését várták. Savoyai Jeneő herceg elhárította magától ezt a megbízást, az öreg Heistert pedig meg sem kínálták vele, s így Pálffy Jánosra esett a választás s vele természetesen a feladat is, a magyarországi ügyeknek új s kielégítő fordulatot adni.

Pálffy a legsivárabb körülményekkel találta magát szemben, amidőn a fővezérletet átvette. Tekintélyes hadsereg felett rendelkezett ugyan, de az szerteszét volt az egész országban elhelyezve; soraiban dült az elégedetlenség, az élelem- és takarmányhiány, a hosszas táborozás kényelmetlensége s a pestis. 1710 október 20-án

elesett Szolnok, majd Tokaj és Sárospatak is, elég ok volt tehát a kuruc táborokban is az elégedetlenségre s tág kaput nyitott az egyre erősbödő békevágyanak. Pálffy tehát időszerűnek látta a békés megegyezés gondolatának a felvetését s november 14-én levelet írt Károlyi Sándornak, amelyben felhívja, küldje hozzá megbízottját, akivel meghódolását megtárgyalhatná. Károlyi — amint az másként nem is volt várható — megmutatta a levelet a fejedelemnek s csakis ennek utasításai szerint készítette el a választ, amelynek veleje az volt, hogy a békekötés feltételeihez a vármegyék hozzájárulása is szükséges; ha pedig az volna Pálffy szándéka, hogy továbbra is fegyverre bizza a dolgot, Rákóczi erre is kész. A levél tartalmán kívül a levélvivőnek diplomáciai érzékére is hárult feladat, t. i. az érdemleges tárgyalási pontok felismerése s a békétárgyalások előkészítése. E nehéz feladatra Károlyi Komáromi Csipkés Györgyöt, a bihari alispánt és debreceni főbíró-t szemelte ki. Neki kellett Pálffytól Károlyi számára biztosítékot is szerezni azon feltételek betartására vonatkozólag, amelyekről Károlyi személyes meghódolása függ.

Az udvarnál természetesen nagy meglepéssel fogadták Károlyi elhatározását, sőt a király ünnepélyesen is biztosította javainak s főispáni méltóságának visszaadásáról s Pálffyra bízta a további teendőket. A megegyezés lehetőségét Pálffy arra alapította, hogy Rákóczi lemond az erdélyi fejedelemségről, nem kívánja a tárgyalást az országgyűlésre bízni, végül hogy egy aláíratos levelet ír a királynak. Károlyi ezen feltételeket a maga részéről elfogadhatóknak találta s a fejedelmet is egy memorandumban rá akarta venni, hogy a tárgyalásokat az ajánlott alapon kezdje meg. Rákóczi azonban nem fogadta el fővezérének tanácsát, s itt váltak ketté útjaik. Most már gyorsabb ütemben peregnek le az események, amelyek a béke felé vezettek. 1711 január 21-én Károlyi és Pálffy Hadház határában már találkoztak, amikor Károlyi hűsége és őszintesége bizonyítékaul némely helyek és várak átadását ígerte. Így került a császáriak kezére Sarkad a Maros és Körös közti vidékkel, továbbá Solyomkő és a kitünően megerősített Ecsed. Ezen pontok birtokában nagy előnyben voltak a császári csapatok, amelyek a tél hidegétől és az élelem- és takarmányhiánytól idáig sokat szenvedtek. Pálffy most már azt is remélte, hogy Rákóczi sem fog már a tárgyalásoktól elzárkózni, miért is teljhatalmat kért az udvartól azok vezetésére. A hadházi találkozón egyébiránt Károlyi felvetette azt az eszmét is, nem volna-e lehetséges a fejedelem és Pálffy személyes találkozása, amihez Pálffy némi vonakodás után hozzá is járult. Rákóczi ekkor Lengyelországban tartózkodott s az orosz segítség érdekében fáradozott. Károlyi tehát a fejedelem után sietett, hogy őt a találkozóra rávegye, amire Rákóczi az ország érdekében rá is állott.

A találkozás Vaján ment végbe január 31-én. Pálffy arra akarta rábírní Rákóczit, hogy írjon a királynak egy „felsőbbséget elismerő levelet”. Ez esetben biztosíthatja, hogy a császár hajlandó lesz az országnak a törvényeken alapuló szabadságot megadni; amnestiát is helyezett kilátásba mindazok számára, akik fegyverben állanak, sőt a fejedelem maga is minden jót remélhet,

kivéve az erdélyi fejedelemséget; de egyúttal siettetten Rákóczi-t a végleges elhatározásra, nehogy a háború elvesztése után a király tanácsosai az összes magyar törvények eltörlését tanácsolják a királynak.

Rákóczi sokat tépelődött, míg végre Károlyi rábeszélésére, de legjobb meggyőződése ellenére a kérdéses levelet megfogalmazta és elküldte Pálffy-nak, de úgy ő, mint Károlyi, kimerítően tájékoztatták a közeliükben lévő főtiszteket eljárásukról, akik abba belenyugodtak s csak azt kívánták, hogy a levelet Károlyi vigye a császárnak, ami nyilván azt jelentette, hogy mindnyájan Károlyi békepolitikájára mellett foglaltak állást. A levél azonban sem Pálffy-t, sem Bécset nem elégítette ki. Kifogásolták, hogy Rákóczi nem servus, hanem servitorként írta alá a levelet, amit alattvaló császárával szemben nem tehet; a február 14-i miniszteri tanácsban követelték, hogy a meghódolás jeléül adja át Kassát és Munkácsot, Rákóczit nem tekintik valamely szövetség fejének, hanem csak magánszemélynek, mint ahogy nem ismernek szövetségi tagokat, hanem csak lázadókat; megállapítják, minő feltételek mellett kaphatják a felkelők vissza javaikat, felajánlják Károlyinak is a gratia vitae et honorum-ot s megengedik neki, hogy Bécsbe jöhessen, de nem mint Rákóczi követe, hanem csak mint magánszemély. Feltűnő, hogy a további tárgyalásokkal nem is Pálffy-t, hanem Locher Károlyt, a haditanács egyik tagját bízták meg.

Ezen határozatokat Savoyai Jenő herceg február 17-én közölte Pálffyval, akinek eljárását egyúttal szigorúan kifogásolta, hogy nem volt felhatalmazva, hogy a lázadók fejével találkozzék és vele tárgyaljon, — hogy Rákóczi levelét, ismerve annak tartalmát s tarthatatlan felfogását s az abban lévő s a királynak mindenestre visszatetsző szavakat, mégis elküldte. Mindezek dacára öfelsége nem zárkózik el a további kibontakozás elől, de a részletes utasítások felől Lochertől fog értesülni.

Maga az utasítás az előbb említett február 14-i tanácsban hozott határozatoknak részletesebb kifejtése. Tartalma Rákóczira és a magyar ügyre nézve nemcsak súlyos, hanem egyúttal lealázó is volt. Rákóczinak megígérhető a gratia vitae et honorum, de köteles katonáit azonnal elbocsátani, főbb várait, összes rak-tárait s hadifelszerelését átadni. A kegyelem csak Rákóczinak adható meg, minden más coniuratus kegyelme külön elbírálás alá fog esni; a kegyelmet is három nap alatt kell Rákóczinak kérnie, míg az ország területén lévőknek erre három hetet, az azon kívül tartózkodóknak hat hetet engedélyeznek. Rákóczi ezentúl Alsó-Ausztriában vagy Budán lakhat, de azzal a kikötéssel, hogy nyugton marad, gyanús személyekkel nem érintkezik; ha pedig Franciaországban vagy Lengyelországban kívánna lakni, avagy fiainak kibocsátását is szabná feltételül, ez a kormánynál külön jelentendő. Végül biztosítást nyújtanak, hogy az eperjesi törvényszék munkája nem fog ismétlődni. Károlyira vonatkozólag pedig az volt az utasítás, hogy számára is biztosítandó a gratia vitae et honorum, s azon kell lenni, hogy a császár hűségében megtartásuk még akkor is, ha a tárgyalások sikertelenek maradnának.

A békefeltételek illetően diktálása azonban már teljesen el-

késett dolog volt, amikor Locher Pálffyhoz megérkezett. Rákóczi, aki különben is kezdettől fogva nem sokat várt az egész eljárásból, egyrészt Beresényi hajthatatlan ellenállása és törhetetlen optimizmusa, másrészt némi kedvezőbb külpolitikai hírek által befolyásolva, szabadulni vágyott a nem szívesen vállalt kötelekektől. Egybehívta tehát Salánkra a közelében lakó magyar és erdélyi tanácsosait, hogy őket a béketárgyalások eddigi menetéről tájékoztassa. A magyar tanácsosok a nagyszombati békepontok teljes betartása mellett foglaltak állást, ha pedig újabb egyezkedésre kerülne sor, a teljes senatust kell összehívni. Az erdélyi urakkal közölte Rákóczi Pálffy azon feltételét, hogy a császár hajlandó Erdély kívánságainak eleget tenni, de fejedelemmé való választását el nem ismeri. Ő tehát kész választási diplomáját visszaadni s a rendeket hűségesküjök alól felmenteni, viszont a rendek is mentsek fel azon esküje alól, hogy a rendek beleegyezése nélkül nem fog a fejedelemségről lemondani. A rendek azonban rögtön kijelentették, hogy nincs szándékukban a fejedelmet esküje alól felmenteni, sőt készek hozzá való hűségükben vele bármely idegen országba kibujdokolni.

A megegyezés tehát teljesen meghiúsult, s most már sürgett az idő, hogy a fejedelem az orosz szövetség érdekében újra Lengyelországba induljon. Február 21-én tehát útrakelt ugyanazon az úton, amelyen nyolc év előtt a szabadság védelmére hazájába jött, de nem sejtette, hogy ekkor volt utoljára hazája földjén. Előzőleg azonban Károlyira bízta a felkelés ügyeinek vezetését az alkudozások kikapcsolásával.

Ezután szól a szerző azon erőfeszítésekről, amelyeket a bécsi udvar tett, hogy egy osztrák-orosz-lengyel-dán szövetséget létrehozzon, főképp azzal a célzattal, hogy a cárt Rákóczi támogatásától elvonja. Ezen kényes feladat megoldásával Wilczek bizatott meg, akinek a cári kancellár nemsokára tudomására adta, hogy a cár Rákóczi magyarországi ügyében teljesen érdektelen s hogy a köztük fennálló érintkezés csakis a lengyel korona miatt van meg, amelyet a királyválasztók Rákóczinak ajánlottak fel. Hasonló desinteressel hangoztattak más alkalommal is, amikor Wilczek a magyar felkelők támogatását tette szóvá. De Bécsben jól tudták, hogy a cári politika a magyar kérdésben csak taktikázás, azért most is úgy, mint korábban, azon voltak, hogy Beresényit vagy Rákóczit mindenáron ártalmatlanná tegyék. Ilyen aljas céllal tárgyaltak korábban egy Ribinski nevű lengyel tábornokkal, majd egy Mihalovski nevű lengyel nemessel, most pedig Wilczek is felveti ezt a tervet úgy a cári tanács tagjai, mint maga a cár előtt, de sehol sem ért el vele célt. Midőn tehát Rákóczi február 21-én a lengyel határt átlépte, azon törekvései, hogy Nagy Péterrel alkalmas egyezséget kössön, nem voltak kilátástalanok, de attól függtek, mit tud Rákóczi a cárnak ellenszolgáltatás fejében nyújtani. A kérdés és a helyzet tisztázásához azonban időre volt szükség s így a Pálffyval folytatott tárgyalások főcélja most ennek az időnek az elnyerése volt, de Károlynak ama törekvése, hogy a megegyezést mindenáron létrehozza, keresztelte Rákóczi számításait.

Rákóczi, Lengyelországban való tartózkodása idejére, Károlyira bízta az ügyek további vezetését, az alkudozások ügyét azonban magának tartotta fenn. Súlyos helyzetében Károlyi személyesen kívánt a fejedelemmel találkozni, minthogy az udvar is választ vár Bécsbe való felhívására s tudnia is kell, mit kell majd ott tennie s mondania; de utasítást is várt a hadműveletek további folytatására nézve is. Még jobban rászorult a fejedelem utasítására, amikor Pálffy Debrecenbe hívta a tárgyalás folytatására, mire kénytelen volt sürgős utasítást kérni Rákóczitól, amikor arra is kérte, hogy ezen tárgyalások érdekében közelebb jöjjön. Ugyanekkor biztosította a fejedelmet, hogy particularis békét nem köt, sem urától el nem szakad.

A haditanács az alkudozást mindenképen siettetni akarta s Lochernek is az volt a megbízatása, Pálffy is azt kapta utasításul, hogy tartózkodjék az idővesztegetéstől s amennyiben Rákóczi azonnal s határozottan nem nyilatkoznék, kezdje meg a hadműveleteket. Károlyi ezzel ellenkezőleg március 6-i levelében kérve-kérte Pálffyt, ne siettesse a dolgot s a hadműveleteket is függesse fel, míg a császár elhatározását meg nem tudja. Értesítette a fejedelmet is a Pálffyval váltott levelek tartalmáról s a császári resolútióról is, amelynek főbb pontjait Komáromytól tudta meg, ki viszont ezekről Lochertől szerzett tudomást. Ezek szerint biztosítottat Rákóczinak a gratia vitae et bonorum, kettő-három kivételével a többi felkelő is általános amnestiában részesül, akik azonban más úton szintén kegyelmet kaphatnak, az ország ügyeit pedig szintén orvosolják. E nagyfotosságú határozatok megkívánják a fejedelem közellétét, miért is ismételtén kérte hazajövetelét, nehogy vele együtt az ország is elveszen.

Rákóczi március 3-án válaszolt Károlyinak, tudatván vele, hogy a „békesség dolgát senki egyéb a cárnál véghez nem viheti”, vagyis, hogy időszerűtlennek tart minden tervezetet, amely a bécsi udvarral való megegyezést célozza. A lesújtó válasz, amelyet Rákóczi csakis a lengyeiországi távlaton át s új környezetének hatása alatt adhatott, arra bírta Károlyit, hogy a kilátástalan küzdelmet kerülve, felytassa, még Rákóczi akarata ellenére is, az alkudozást. Ezen szándékkal indult Debrecenbe, ahol március 12-én Pálffyval és Locherrel a tárgyalást megkezdte.

Károlyi legelsőben a császári resolútiót kívánta tudni, de ezt Pálffynek csak súlyos feltételek alatt akarták vele közölni, úgy hogy a tárgyalás majdnem megszakadt. Kétnapi tárgyalás után Károlyi a resolútiót elfogadta s március 14-én letette a hűség esküt, abban a feltevésben, hogy Rákóczi és a kuruc többség is követni fogja példáját. Ezzel szemben Pálffy biztosította neki a gratia bonorum et vitae-t s a szatmári főispánságot. Károlyi másnap tudósította a fejedelmet a debreceni napról, melyhez hasonlólt nem kívánt életében még egyszer megérni s az élő Istenre kérte urát, jöjjön mielőbb Závadkára, hogy a részletekről is tudósíthassa. De érintkezésbe lépett az alája rendelt kuruc haderő főtisztjeivel is, hogy őket s általuk a hadsereget is a békés megegyezés tervének megnyerje. Vállalkozása eredményes is volt, mert a

tisztikar mellette nyilatkozott. Ezután Rákóczi után sietett, akivel Strijben találkozott mácius 26-án.

Ott mindenekelőtt átnyujtotta a fejedelemnek Pálffynak március 14-i levelét, amelyben értesíti, hogy a király nem idegenkedik a teljes kegyelemadástól, de meghódolása jeléül „hitet adván és letevén a fegyvert”, adja át összes várait, egyúttal átadta a finalis resolutiót a reá vonatkozó magyarázattal együtt.

A resolutio ismeretes pontjait megbeszélték s úgy döntöttek, hogy a tárgyalást nem szakítják félbe, hanem kifogásaikat írásba foglalják (dilucidatio) s megküldik Pálffynak, s minthogy előre látható volt, hogy az ellenségeskedés ki fog újulni, utasították Károlyt, hogy a csapatokat Bereg, Ugocsa s Mármarosba hozza össze; ha pedig a fegyverszünet meghosszabbíthatnák, április 27-re Husztra kívánt a fejedelem gyűlést hirdetni, hogy a továbbiakat ott beszéljék meg.

Károlyi teljesen csalódottan távozott a fejedelem környezetéből, ahol valósággal ellenséges indulattal fogadták őt és javaslatait. Nem is közölte a fejedelemmel, hogy a hűségesküt már letette Pálffynak, sőt ellenkezőleg, megint Rákóczinak hűséget fogadva, azt a menthetetlen szerepet játszotta, hogy három hét leforgása alatt kétszer esküdött hűséget a fejedelemnek, egyszer pedig a császárnak.

Strijből visszatérve, részint Pálffy kardcsörtetése, részint Rákóczi hajthatatlansága miatt elhatározta, hogy a tárgyalásokat most már a saját felelősségére folytatja és befejezi. Az üzeneteket ezúttal is Komáromi közvetítette s április 2-án azzal az utasítással ment Debrecenbe, hogy Károlyi április 9-én Szatmáron fogja a kurucokat a békealkudozások felől tájékoztatni, továbbá, hogy a Rákóczival folytatott tárgyalások nem teljesen kilátástalanok, ha nem is vezettek idáig kielégítő eredményre, miért is szükséges volna a fegyverszünet meghosszabbítása, amikor még egynémely ellentétet ki lehetne egyenlíteni s meg lehetne akadályozni, hogy Károlyi visszatérése idő előtt ismeretessé váljék.

Pálffy Locherrel együtt hozzájárult Károlyi előterjesztéséhez s meghosszabbította a fegyverszünetet április 27-ig, ami egyébiránt neki is kapóra jött, mert sem élelme, sem takarmánya nem volt s a tavaszi áradások miatt hadával mozdulni sem tudott. A nyert időt Károlyi elsősorban is arra használta fel, hogy a Strijben megfogalmazott dilucidatio helyett egy másikat csinált, amelybe a finalis resolutio és declaratio összes vitatható pontjait írásba foglalta, amely szerinte alkalmas volna minden igény kielégítésére. Eszerint Rákóczi biztosítást nyer élete és vagyonára nézve, lakhat az országban eseléséigével és udvarnépével, miután a hűségesküt letette és várait átadta. Visszakapja fiait is. A gratia vitae et honorum megadatik az összes felkelőknek. A közkatonák közül senkit sem lehet a császár szolgálatára kényszeríteni. Az özvegyek és árvákkal az ország törvényei szerint kell bánni. Azon főnemesek és nemesek, akik külföldön vannak s részvételüket megbánva, visszatérni akarnak, birtokaikból „árendaképen becsületes ellátásban fognak részesülni”. Az önként külföldön tartózkodóknak szintén hűséget kell fogadni, ha haza akarnak jönni. Az ország

jogainak és szabadságainak épségben maradását a főnemeseknek az országgyűlésen annak rendje és módja szerint kell kérniök.

A finalis resolútiót és declaratiót ilyen alakban is elfogadta Pálffy és Locher s csak az I. pontot toldották meg azzal, hogy Rákóczi hűségesküjének végső határidejét április 27-re tették. Károlyi az eddigi tárgyalásokról is mindenkor tudósította urát; most is április 3-án megküldte Komáromi által a Pálffyval folytatott levelezést és jelentést tett a confoederatusok felfogásáról s nyilatkozatairól, amelyek ellene fordultak az emigrációs politikának, amelynek tudvalévőleg Beresényi volt a szószólója. Most is kérte Rákóczit, ne bízsa ügyét idegen fejedelmek kénye-kedvére, akik idáig is nyolc éven át csak biztatták; jöjjön az országba, ne mondhassa senki, hogy a vezér elhagyta híveit; ha hadakozni kell, hadakozzanak együtt, ha pedig békélni kell, békéljenek együtt. Hangsúlyozza, hogy particularis békére nem lép, de ha a manifestum kibocsátatik, nem engedi nemzetét veszedelembé menni, hanem vele marad; ha pedig elfogadja a békét, tiltakozik, hogy bárki is pártosnak tartsa, mert amit cselekszik, azt csak nemzete végveszedelmének elhárítása végett cselekszi. Jelentésére április 10-re választ kér.

Károlyi meghívására a foederatusok Szatmáron jöttek össze, hogy a Pálffy által megküldött finalis resolútiót és declaratiót, nemkülönbén a fejedelemnek ezekre vonatkozó dilucidatióját megtárgyalják. Az iratok közléséből a rendek reménységen felülinek látták a király kegyelmét s csak Rákóczi jelenlétét kívánták, hogy a béke a tervezet alapján létrejöjjön. Evégből küldöttséget menesztettek a fejedelemhez, hogy a gyűlés lefolyásáról értesítsék. A nagyjelentőségű gyűlésről, amely a békés megegyezést elvben már elfogadta, Károlyi is értesítette a fejedelmet, de azt is jelentette, hogy a szatmári confoederatio a további vérontás elkerülése végett Kassa átadását határozta el, s most már nincs egyéb hátra, mint a fejedelem jelenléte és határozata.

A Rákóczihoz menesztett követeknek instrukciójuk szerint előre kellett bocsátani a békealkudozások egész folyamatát, ismételten hangsúlyozniok kellett a kurucság gyöngeségét a császári hadsereggel szemben, s hogy a cár szolgálata sem biztosítja annak elérését, amiért fegyvert fogtak. Kérjék az Istenért, „vegye szívére mindnyájuknak, akik még egynéhányan hozzá való kötelességüket megtartották s hűségben, fegyverben mellette maradtak nyomorúságos helyzetét, könyörüljön meg szíve az özvegyeken, árvákon s más ügyefogyott, idegen országokban bujdosó, szegény honfitársain és határozza el magát a kijövetelre”, minthogy a császár megígérte a gratia vitae et bonorumot és a törvényeknek és szabadságoknak megtartását. Ha pedig a fejedelem s ottani hívei nem volnának hajlandók visszatérni, oldozza fel a confoederatiót hites kötelessége alól. Egyben azt az utasítást is kapták a követek, hogy a fejedelem akadályoztatása esetén szólítsák fel Beresényit, hogy mint a hadak fővezére, jöjjön ő az országba.

A követség útnakindítása után Károlyi Ráday Pált fogadta Olesván, aki az általa Rákóczinak küldött declaratióra hozta meg a fejedelem választ Pálffynak. Egyenkint fejtegeti abban a feje-

delem a declaratio pontjait s megteszi rájuk megjegyzéseit s nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a kérdéses pontok megvitatása az egész magyarság joga, egymaga ezekre nézve nem tárgyalhat s nem határozhat.

A tárgyalás folyamán Pálffy alig talált Rákóczi kívánságai közt olyant, amely teljesíthető nem volna, de kiemelte, hogy az amnestia csak akkor fog megadatni, ha a fejedelem a megállapított feltételeket már teljesítette.

Rádayt visszaútjában Károlyi az összes eddigi megállapodások és tárgyalások anyagáról tájékoztatta s újra kérte a fejedelmet, hogy még április 27-e előtt jöjjön Károlyba, hogy közvetlenül tárgyalhasson a még függőben lévő kérdésekről.

Az április 3-i levél tartalma Károlyit már napokon át bántotta; érezte, hogy túllőtt vele a célon s most, amidőn már számolt azzal, hogy a fejedelem is elfogadja a békét, szükségesnek tartotta, hogy a fejedelem és közte lévő korábbi viszonyt felújítsa. Az alkalmat erre megadta a fejedelem április 9-i levele, amely válasz volt Károlyi április 3-i levelére. Ebben Rákóczi nem titkolta, hogy Károlyi őt azzal, hogy jobban hisz Pálffynak, mint neki, mélyen megbántotta. A császáriak biztatásai és ígéretei nem újak, s Károlyi sem tudná Pálffy őszinteségét bizonyítani. Nem egyezik a hadsereg hangulatáról adott jelentés azzal, amelyet Strijben szóbelileg tett. Helyteleníti Károlyi ama tanácsát, hogy a maga, Bercesényi és a kintlévő tanácsurak bejövetelét sürgeti azért, hogy „mások cselekednék inkább azt a rosszat, amelynek követésére azok absentiájában elhitette magával, hogy kéntelenítettik”.

Károlyi tehát április 15-én mélyen megbánó levélben válaszolt a fejedelemnek és alázatosan kérte bocsánatát. Levelének hangját „az ellenség szüntelen való keménykedésének”, a hadak nagy zúgolódásának, a „szegénység éhelhalásra való jutásának” kell tulajdonítani, ami sokszor anyyira elszomorítja vagy megharagítja, hogy szinte eszén sem lehetett. Most is kéri a fejedelmet, siessen haza s tartsa meg kegyelmében. Egyben értesíti, hogy a fegyverszünet 27-én túl meg nem hosszabbítható s hogy a királyi találkozó célja nem tanácskozás, hanem „hitletétel”; a gyűlés máshol is megtartható, legjobban Szatmáron, kevésbé pedig Huszton.

A szatmári gyűlés követsége körülbelül ugyanakkor ért Rákóczihoz, mint Károlyinak levele s mondhatatlan keserűséget okozott neki. Környezetének az volt a felfogása, hogy Károlyi árulást és hitszegést követett el a szövetséggel szemben, miért is halált érdemel. Ennek végrehajtását úgy képzelte, hogy írjon a fejedelem megmaradt híveinek egy levelet, amelyet majd a gyűlésen fel fognak olvasni, mire ezek végső elkeseredésükben ott a helyszínen fel fogják a bűnöst koncolni. E terv azonban ellenkezett Rákóczi lelkületével s azzal bocsátotta el a követeket, hogy ha Pálffy a 27-i fegyverszünetet meghosszabbítja, a Huszton tartandó gyűlésen megjelenik, de figyelmezteti Károlyit és híveit, hogy ne sietessék a dolgot, mivel „a cár érkezése és Angliának erősen felvett mediatiójára nézve” jobbat várhatunk.

Így álltak az ügyek, amikor I. József váratlanul meghalt s úgy látszott, hogy az egész helyzet felborul.

Bécsben mindenkor számoltak azzal, hogy az orosz-török ellentét bonyodalmai hatással lehetnek Közép-Európára nézve, amennyiben Rákóczinak azokba való bekapcsolódása fordulatot idézhetne elő a helyzetben. Miért is oda irányult az udvar törekvése, hogy a cárt megnyerje, vagy legalább is semlegességre bírja. Ezzel szemben Brenner abbé hamisított jelentése, amely Lengyelországban s a cári udvarban közkézen forgott, oly színben tün-tette fel a bécsi udvart, mintha ez idézne elő egy török-orosz conflictust, mire úgy az orosz, mint a török Bécs megnyerésén fáradozott. Itt viszont a semlegesség megóvása volt a törekvés, de kérdésesnek látszott, biztosítható lesz-e az I. József halála után. Legközelebbi feladat azonban a kormányzás folytonosságának a biztosítása volt. Ezért még a király elhalálózása napján édesanyját, Eleonóra Magdolnát bízták meg Magyarország és az örökös tartományok kormányzásával, míg III. Károly hazajön.

I. József feleségétől, Amáliától, hiába várta a trónörökös megszületését. Ezen körülmény nagyon meglazította a férj és feleség közötti viszonyt, amely a királyné dacos modora miatt talán soha nem is volt bensőnek mondható. De megnehezítette az együttélést az is, hogy a császárné kénytelen volt környezetében túrni azt a nőt, aki férjét tőle elhódította, a magyarországi főparancsnok legidősebb leányát, Pálffy Mária Annát. Érthető tehát, ha a régens királyné menyé pártjára állott s legsürgősebb teendőjéül tartotta lecsapni az apára és leányára. Már április 20-án megjelent rendeletében visszahívja Pálffyt Bécsbe, ahol az anyakirályné mellett van rá szükség, a megkezdett tárgyalások folytatását pedig Cusani lovassági tábornokra bízza, aki a megbízatásnak eleget teendő, azonnal útnak is indult Debrecenbe.

Pálffyt rendkívül meglepte a király elhalálózásának híre s még jobban a vett rendelkezés, amely alkalmas volt arra, hogy eddigi fáradozásának minden eredményét megsemmisítse. Ezt azonnal tudomására is adta a haditanácsnak s új rendelkezést kért. Az új rendelkezést már III. Károly tette meg, amellyel a békealku folytatása továbbra is Pálffy kezében maradt.

Rákóczi ügyének jobbrafordulását továbbra is csak a cártól s Anglia és Hollandia közbelépésétől a bécsi udvarnál várta, ezért nem tartotta helyénvalónak a finalis resolútió alapján Pálffyval tovább tárgyalni, hanem április 18-án kiáltványt bocsátott ki a confoederációhoz. Viszont úgy Pálffy, mint Károlyi s a megette álló békepárt helyénvalónak látták a tárgyalások siettetését és befejezését, nehogy a további halogatással a békepárt — amint ezt a munkácsi kapitány újabb állásfoglalásával is történt — számbelileg csökkenjen. A szatmári gyűlést megelőzőleg még az a fontos esemény történt, hogy Rákóczi letette Károlyit a fővezéri tisztről, amit neki Vay Ádám útján tudtul is adott, de amit Károlyi hivatalosan tudomásul venni nem akart.

A szatmári gyűlést április 26-án Károlyban egy előértekezlet nyitotta meg, amelyen Locher foglamzásában létrejött az április 26-i szöveg, amely az eddigi megállapodásokat összegezte;

csakis a befejező rész tért el a korábbiaktól, amelyben még több engedmény biztosított a felkelőknek. E szerint mindnyájan megnyerik a gratia vitae et honorumot még abban az esetben is, ha Rákóczi a felajánlott kegyelmet nem fogadná el. Beleegyeznek, hogy Rákóczi a hűségesküit meghatalmazás útján is letehesse. Erre is háromheti halasztást kap.

Maga a nagygyűlés április 27-én kezdődött Szatmáron. Károlyi nagy beszéddel nyitotta meg azt, előadván, hogy jelenleg mint a confoederatusok egyik generálisa kíván itt szerepelni, majd meg feltette a kérdést, hogy vajjon a fejedelem távolléte miatt lehet-e a békesség munkájához hozzászólni s azt befejezni? Ismertetette ezután az eddigi tárgyalások agyagát s azt is, minémű segítséget várhatnak, ha a hadakozást tovább folytatják. A beszéd hatása alatt a jelenlévők a tárgyalások folytatását kívánták.

Utána Ráday Pál, akinek a gyűlés a felszólalási jogot csak mint magánembernek adta meg, előadta a fejedelem távolmaradásának okait, de bejelentette, hogy a fejedelem hajlandó Lengyelországból kijönni, ha a fegyverszünetet meghosszabbítják. Jelezte, hogy a holland és angol követ is fáradozik az udvarnál a megegyezés előkészítésében. A császári főparancsnok tejhatalma iránti bizalmatlanságát is kifejezte.

Nagyon megnehezítette volna a gyűlés munkáját, ha annak határozatait mindenkor követek útján kellett volna a császáriakkal tudatni. Ennek elkerülése végett Lochert a gyűlésbe kérték. A követek ez ügyben még el sem indultak, amidőn Amade József megérkezett Pálffy üzenetével, hogy a gyűlés határozatait Károlyi személyesen hozza el Károlyba, hogy ha valami nehézségek merülneek fel, azokat azonnal el lehessen intézni. Egyben sürgette a gyors munkát, mivel a fegyverszünet vége felé jár s utána meg kellene a hadműveleteket kezdeni. Könnyebbség kedvéért helyénvalónak látja, hogy a gyűlés magához keresse Lochert és Graven tábornokot. A kurucok őszinteségének bizonyítása céljából kívánja Kővár átadását, amit a gyűlés meg is tett.

Locher Szatmárra való megérkezése után a gyűlés megbízottjaival, Bulyovszky Dániel és Pongrácz Györggyel átszövegezték a véglegesnek tekintett egyezményi pontokat. Ezeket Károlyi azonnal megmutatta a rendeknek. Hátra volt még a hűségesküi formulájának és a hadsereg hazabocsátása tervezetének megszövegezése, amit szintén Locher végzett el s a gyűlés behatóan tárgyalt le. A gyűlés azzal ért véget, hogy köszönetet mondott Károlyinak, Pálffynak és Lochernek, a béke ügyében való fáradozásaikért; gondoskodott arról, hogy az egyezmény néhány eredeti példányban kiállítassék s ezek három hétig Pálffynál maradjanak, míg a fejedelem vagy eljön Lengyelországból, vagy nem. Ha eljön, ő gondoskodik a két ország rendei által aláírandó okiratok szétosztásáról, ha pedig továbbra is ott maradna, a szétosztás Károlyira maradna, kinek egyébiránt kötelességévé tették, hogy a történetekről értesítse a fejedelmet. Károlyi e nehéz feladatot még aznap — április 28-án — teljesítette s most is kérte a fejedelmet, jöjjön vissza az országba.

Locher is visszatért Károlyba s másnap, 29-én, Károlyinak

is kellett volna nagyobb deputatio kíséretében utána menni, hogy Pálffynál némely függőben maradt kérdéseket tisztázzon. A rendek részéről azonban amnyi új kívánság merült fel, hogy Károlyi nemcsak nem indult útnak, hanem Lochert is újból Szatmárra kérlette. Locher ezúttal is engedett a kérelemnek s a vele folytatott tanácskozáson több jelentékeny engedményt tett a rendeknek. Újrászövegezték az özvegyek és árvák birtokjogára vonatkozó sokat vitatott pontokat, felvették a jászok és kunok és hajdúvárosok jogainak és kiváltságainak megtartását, s ahol a szövegben Erdélyről volt szó, mindenütt a „trium nationum“ kifejezést tették közbe.

A király halálát ezideig még mindig sikerült eltitkolni Pálffinak és Lochernek. De mindketten nagyon is érezték, hogy ezzel tulajdonképen nagyon veszedelmes játékot űztek, mert ha a trónváltás kitudódik, ennek feltétlenül hatása lesz a tárgyalásra. Ezért is, de meg hogy elejét is vegyék az újabb kívánságoknak, sietni kellett a hűségeskü letételével. Ezért már 29-én három kurucbrigádtól kivették az esküt, másnap pedig a várostól távolabb táborozó negyediktől. Egyidejűleg végleg megszóvegezték a békeokiratot, majd meg kijelölték a majtényi mezőt a fegyverletétel helyéül. Ide gyűltek össze április 30-án a kuruc csapatok, számszerint mintegy 12.000 ember s ide jött tekintélyes számú lovasság kíséretében Pálffy is. Az ő kezébe tette le elsőnek Károlyi a hűségesküt, majd pedig a többiek is. Károlyi erre üdvözölte a császári főparancsnokot, köszönetet mondott neki az elnyert kegyelemért, mire Pálffy is ünnepélyes ígéretet tett, hogy a király az egyezséget szentül és híven meg fogja tartani. A zászlósok földre sűrták a zászlókat, számszerint 149-et, a kurucok pedig tartós békéért fohászkodtak s sortűz leadása után elszéledtek. Május 1-én aláírták Károlyban a békeokiratot s kiosztották a kegyelemleveleket s útleveleket. Ünnepélyes Te Deum fejezte be a szomorú eseményt. Pálffy is még aznap éjjel Debrecenbe sietett, magával vivén a kurucok zászlait.

A következő X. fejezetben a szatmári béke pontjainak tartalmát találjuk részletezve, nemkülönben azokat a különbségeket, amelyek közte és a február 18-i utasítás közt vannak. Áttér ezután a szerző a bécsi titkos tanács működésére, amellyel a békeokmány tartalmát bírálta és ennek egyes megállapodásai és kitételei felől nyilatkozott. Május 26-án újabb értekezlet volt Bécsben, amelyen az oda hívott magyar főurak és az osztrákok közül ugyanazok vettek részt, akik a békepontokat már előbb is bírálták. Ez a tanácskozás több lényegtelen változtatást tett a szatmári békeokmányon, amely most már ilyen alakban került a királyné elé megerősítés céljából. A fejezet azon hatások leírásával zárul, amelyeket a békemű a külföld, az uralkodóház és az országban előidézett, nemkülönben azon intézkedések felsorolásával, amelyeket Pálffy a Rákóczi kezén lévő várak megszerzésére és a kurucság újabb szervezkedésének megakadályozására tett.

A következő fejezet Rákóczi helyzetét a szatmári békével szemben tárgyalja, amely abban nyer kifejezést, hogy az ország I. József halálával szabad kezet nyert s e tényen a szatmári béke sem változtathat. Új királynak hajlandó a hűségesküt letenni; addig is szüne-

telni fog minden ellenségeskedés, sőt hadait is kivonja az ország területéről. Később változtatott némileg ezen álláspontján s hadainak is meghagyta, hogy Ungvár és Munkács környékén maradjanak s tartsák be a fegyverszünetet; ha azonban a császáriak megkezdnék az ellenségeskedést, álljanak ellen s csak a kényszernek engedve vonuljanak be Lengyelországba, ahol önálló hadseregként fognak megmaradni s nem fognak a császári seregbe beolvadni.

Rákóczi ezen felfogását csak a munkácsi vár őrsége tette magáévá, Ungvár, Huszt és Kővár megadta magát. Mikor Pálffy május 20-án egy ezreddel Munkács alá érkezett s a várat felkérte, az őrség megbízottai előtte kijelentették, hogy nem kívánják az ellenségeskedést folytatni, de tudni akarják, kinek adják át a várat; amennyiben I. József halála után az országgyűlés új királyt fog választani, annak fogják a várat átadni. Minthogy ezen kijelentés az 1687-i országgyűlésen kimondott trónöröklési renddel ellenkezett, Pálffy titakozott ellene s a vár ostroma iránt intézkedett. Bécsben ezen új közjogi felfogás természetesen nyugtalanságot okozott, mert tudták, ha ez általánosan érvényesülni találna, a szatmári béke magától felborulna. Ez a helyzet annál biztosabban következhetett be, minél inkább támogatja a külföld s elsősorban a cár, Rákóczi törekvéseit. S tényleg — úgy látszott —, főleg a cár környezetében lévő császári követnek jelentéséből —, hogy Rákóczi ügyét úgy a cár, mint a francia udvar hajlandó támogatni.

A cár és Rákóczi találkozása Javorovban ment végbe s az ismételt tárgyalások a legjobb reményekkel töltötték el Rákóczit és környezetét. A cár miniszterei szóbahozták a királyválasztást s kétségkívül magára a fejedelemre gondoltak, akinek a porta és a cár közti békeközvetítés szerepét is szánták. A helyzet azonban teljesen megváltozott, mielőtt a szatmári béke megkötésének a híre az orosz udvarhoz eljutott. Ezen hír, majd pedig annak a tervnek a meggyűlölése, hogy a kurucság a cár szolgálatába álljon, annyit jelentett, hogy Rákóczi nem tekinthető többé katonai tényezőnek. Hozzájárult még az is, hogy Rákóczi nem tudta létrehozni a cár és XIV. Lajos szövetséget, mire Rákóczi is kénytelen volt beismerni, hogy a cár segítségébe vetett reménye megfogyatkozott; de még bízott abban, hogy míg Munkács a kezében van, egy újabb felkelés még lehetséges. Egyidejűleg pedig kereste az alkalmat, hogy meggyőzze a cárt arról, hogy ő még mindig politikai tényező s elvállalhatja a cár és a török közötti béke közvetítését, amit egyébiránt már előbb az orosz miniszterek javasoltak, s most a cár el is fogadott.

Érdekes leírását találjuk a XIII. fejezetben annak az ellentétnek, amely a cár és a bécsi udvar közt Nagy Péter cárnak a címzése miatt keletkezett. A bécsi udvar ugyanis már régebben csak serenissimusnak s nem majestas-nak címezte, s most is, amikor I. József halálát az udvar notificálta, csak ezt a címzést használta. A cár ezen eljárást azzal torolta meg, hogy válaszában a regenskirálynét szintén csak serenissimá-nak szólította. Ezen viszont Bécsben háborodtak fel annyira, hogy a titkos tanács a válaszjegyzék visszaküldése mellett foglalt állást, bár nem tartotta lehetetlennek, hogy emiatt háborúba keveredik a cárral.

A levél átvételére a bécsi orosz követ kapott a kancellárhoz meghívást, aki azt azzal a megokolással akarta visszaadni, hogy a címzés hibáját az orosz kancellária követte el s így ennek helyrehozatalát is csak a kancelláriának kell eszközölnie. Az orosz követ azonban nem fogadta el a levelet, minthogy azt a cár határozott kívánságára állították ki a nehézményezett címmel. Hiába volt a bizonygatás a császáriak részéről, hogy a két uralkodónak a majestas, illetőleg a serenitas címzés jár, a követ nem vette vissza a levelet, úgy hogy másnap a hivatalába küldték azt utána egy tisztviselővel, s amikor azt most sem akarta átvenni, otthagyták az asztalán.

Ily kiélesedett helyzetben, amelyben esetleg fegyverre is kerülhetett volna a sor, rájöttek a bécsi miniszterek, hogy a két udvar közti barátságatlan hangulatot mindenképen javítani kell. Hogy ez lehetséges legyen, el kell mindazokat a tényezőket távolítani, amelyek ezt a hangulatot a cár környezetében állandóan szítják. Ezek sorában a lengyel földön lévő magyar emigráció támogatóit, Sienavski hetman feleségét; sőt ártalmatlanná kell tenni magát Rákóczi is.

Ez az utóbbi törkevés nem volt új dolog. Foglalkoztak ezzel már régebben is — mint láttuk — s kerestek alkalmas egyéneket annak végrehajtására. Ilyen volt Ribinski, lengyel tábornok, aki Rákóczi elfogatására a bécsi udvarnak való kiszolgáltatására vállalkozott, ha személyes jutalomban részesül s a tervhez a lengyel király is hozzájárul. A hozzájárulást azonban II. Agost megtagadta. Hogy a terv erről az oldalról nem sikerült, elhatározták Rákóczi elfogatását, esetleg megöletését is, még pedig saját közegei által, hogy az udvar részességét annál könnyebben le lehessen tagadni. A merénylet tervét Wilczekre, a császári követre az orosz udvarnál, bízták, de Pálffyknak kellett a hozzávaló embereket adni. Pálffy a kapott utasításhoz híven, gr. Wallis ezredest és Scholtz kapitányt küldte Wilczekhez, hogy ott a közelebbi utasításokat vegyék. Wilczek pedig Rákóczi közvetlen szemmel tartására a kegyelmet kérő Zichy Pál, győri kanonokot fogadta fel. Wallis el is indult Lengyelországba s ott az emigráció egyik emberével, bizonyos Hartl ezredessel, Bercsényi megöletéséről egyezkedett, majd pedig egy nagyarányú tervét főzött ki, hogy Rákóczi elfogja. Wallis ezen tervezgetésével szemben azonban Scholz kivihetetlennek tartotta az egész vállalkozást, mert Rákóczi és Bercsényi Lemberg vidékén egy várszerű kastélyban tartózkodnak, nagyszámú kíséret őrzi őket s renekdíviül óvatosak.

S ez is volt a tényleges helyzet. Rákóczi és Bercsényi tudták, mi készül ellenük, hiszen maga Ribinski árulta el a tervet; de megtudta Rákóczi Hartl vállalkozását is. A haditanács aljas terve tehát kútbaesett, bármennyire bizonygatta eljárása helyességét még Savoyai Jenő herceggel szemben is. Csak akkor tett le tervéről, amikor az egész merényletről lehullott a lepel.

A szatmári béke végrehajtásának legnehezebb pontja volt a konfiskált birtokok visszaadása. Az 1711. évi február 14-iki minisztertanács ugyanis csak a tízezer forintnál kisebb értékű birtokok visszaadása mellett volt, amennyiben a tanács egyik-másik tagjá-

nak időközben már nagyobb értékű birtokot sikerült szerezni. Az udvar azonban a béke ezen lényeges pontjának végrehajtása mellett foglalt állást, mire a magyar udvari kamara, majd pedig a vármegyék is megkapták az utasítást, hogy a birtokok visszaadását támogassák. E tekintetben elsősorban Pálffytól vártak példát, aki kénytelen-kelletlen visszaadta mindazt, amit szolgálatai fejében kapott, de most már mint érdektelen fél, kérlelhetetlenül hajtott végre a restitúciót.

A birokrendezés illetén megoldása, úgyszintén a békeokmánynak III. Károly által való aláírása nagyban emelte az udvar tróni bizalmát. Bizonyára még inkább hozzájárult volna a bizalom fokozásához a királynak az az észrevétele, hogy a békeokmányt a Pálffy-féle fogalmazvány szerint kellett volna kiállítani, mellőzve minden más hozzászólást s módosítást; az utóbbiból csak Pálffy teljhatalmú megbízatása s az udvar szavahihetősége szenvedett sérelmet. Jobb idők látszottak immár a sokat szenvedett országra virradni, amikor az új király kijelentette, hogy Magyarországgal szemben nem akar kivételesen eljárni, ezt az országot is megértéssel s lehetőleg közmegelegedésre akarja kormányozni.

Erdélyben is nyugodtabb idők kezdtek beállni. Visszatértek lassankint az emigráltak, de birtokaik ügyében a bécsi Hofcomissionhoz kellett fordulniok.

A restitutio in integrum és az udvar őszinte békevágya nem tévesztette el hatását a lengyel emigráció tagjainál sem. Végleges feloszlását — úgy látszik — még késleltette egy ideig a cár és Rákóczi közt folyó tárgyalás és a békekötés ratifikációjának a módja. Midőn azonban az amnesztia határideje elközelgett, egymásután jelentkeztek Wilczeknél az emigránsok, sőt, amikor a jelentkezések Rákóczi tudomására estek, ő maga is még csak azzal marasztalta őket, hogy ő is elfogadja a békét. Még világosabban fejezte ki Rákóczi a maga szándékát június 5-én Nedeczky, Hellenbach és Keczer előtt, hogy maga sem vonakodik a béke elfogadásától s elhatározásáról, bár a határidő már letelt, két napon belül értesíti Pálffy-t. De Rákóczi ezen szándéka csak pár napig tartott. Befolyásolta ezt a cárral és a lengyel királlyal folytatott tárgyalás, amikor Rákóczi és Beresényi a fegyveres támogatás fejében a magyar koronát ajánlották fel a lengyel királynak; befolyásolta továbbá a lengyel szenátus június 8—9-iki határozata is, amely a Lengyelországban birtokos vagy magyar indigenák részére a császári udvarnál való közbejárást biztosította, s végleg eldöntötte a cárral kötött azon egyesség, amelynek értelmében Rákóczi közbejár a Svédország és a török közt kötendő béke érdekében, a cár viszont közbejár az általános béke érdekében, szerződésre lép XIV. Lajossal s Rákóczi ügyét fegyveres erővel támogatja.

Kétségtelenül jogos tehát annak a megállapítása, hogy Rákóczinak volt diplomáciai sikere, amely feljogosíthatta arra, hogy pillanatnyi ingadozás után újra a meg nem alkuvás álláspontjára helyezkedjék s bizonyos, hogy helyében mindenki hasonlóképen cselekedett volna.

A következőkben a lengyelországi emigráció omladozásának történetét tudjuk meg. Egyre-másra jelentkeznek az emigránsok gratiáért és útlevéért Wilceknél és Pálffyánál, s ha megkapták, Szilézián át kellett Bécsbe menniök, mert félni lehetett, hogy Rákóczy megbízásából zavarokat idéznek elő Magyarországon. De még akkor is előzékeny bánásmódban volt részük, amikor a határidő már elmúlt, sőt még Rákóczy és Bercsényi is számíthattak volna amnestiára, s csak amikor elfogott leveleikből nyilvánvalóvá lett, hogy a munkási őrseget további ellenállásra tüzelik, kapta Pálffy azt az utasítást, hogy számukra nincs többé remény. A liquidatio munkáját júniustól kezdve Pleyer, a moszkvai követ Jaroslavban irányította, ahol mindjárt megérkezés után mintegy 60–70 emigráns jelentkezett. Ezek azonban határozottan a békeokmány szövegéhez ragaszkodtak, s a gratia vitae et honorum-ot követelték, minthogy Pálffy az utóbbinak megadását újabban már csak az udvar elhatározásától tette függővé. Pleyer az emigránsok érthető elkeseredését kimerítően jelentette Bécsben s figyelmeztette a legfőbb tanácsot azon bajokra és veszélyekre, amelyek a békeokmány egyoldalú értelmezéséből származhatnak. Munkács várának június 24-én történt meghódolása után azt lehetett volna várni, hogy az emigráció ügye mihamarább le fog bonyolódni. Útját állotta azonban ennek az emigránsoknak az udvarral szemben táplált bizalmatlansága, amely különben nem is volt egészen indokolatlan, amennyiben sokan minden biztosítás és amnestia-levél ellenére sem kapták vissza birtokaikat, vagy ha meg is kapták, a kamara újra visszavette azokat. Bécsben tényleg csak egyeseket kívántak kegyelemben részesíteni s akkor is oly feltételek alatt, hogy az amnestia valójában csak súlyos megalázást jelentett. De lassankint tudomásul kellett venniök ennek a politikának nyugtalanító visszahatását, mire július 15-én kiadott rendeletükben utasították Pálffyt, hogy Rákóczy, Bercsényi, Forgách és Esterházy Antal kivételével a Lengyelországban élő magyaroknak meg kell adni a visszatérhetési engedélyt s a szatmári béke értelmében kell velök szemben eljárni. Még mindig fennmaradt azonban a Bécsben való megjelenés és igazolás kötelezettsége. Valamivel közelebb hozta a kérdést a megoldáshoz a miniszteri tanács július 18-iki határozata, amely kimondotta, hogy a gratia vitae et honorum mindazoknak megadandó, akik Wilceknél jelentkeznek és igazolják, hogy a békeszöveg tartalmáról elkésve értesültek, a béke megkötése óta ellenséges ténykedésekben nem vett részük s kellő időben nem jelentkezhettek. Ezen eljárásra négyheti időt engedélyeztek; végül gyakorlatilag is végrehajtható utasítást is adott ki a haditanács, amikor elrendelte, hogy az emigránsokat három osztályba kell sorozni s aszerint velök elbánni. Az I. osztályba sorozandók azok, akik előírt időben jelentkeztek, s most haza mehetnek, Pálffyánál leteszik a hűségesküit s visszakapják birtokaikat. A II. osztályba kerülnek azok, akik nem jelentkeztek Wilceknél, de akik eddigi távolmaradásukat elfogadható okokkal igazolni tudják, s ellenséges cselekedetet nem követtek el. A III. osztályba soroztattak „a lázadók fejei“, akik időközben még ellenséges magatartást is tanúsítottak.

Augusztus hóban feloszlott az emigráció.

Az utolsó fejezetben Lukinich azt a nagy kérdést tisztázza: Aruló volt-e Károlyi Sándor s áttekintő összefoglalást nyújt az előző fejezetben tárgyalt legfőbb eseményekről. Elsősorban előkerülnek azon levelek, amelyeket Károlyi egyidejűleg Rákóczihoz és Pálffyhoz írt, főleg azon időponttól kezdve, hogy utóbbi az alkudozás megkönnyebbítése céljából Debrecenbe tette át szállását. Ezen levelekben biztosítja Rákóczit hűségéről s kitartásáról, Pálffy pedig fontos erődök átadásával alkudozása komolyságáról. De rámutat a szerző azon tagadhatatlan körülményre is, hogy 1711-ben a nemesség túlnyomórészben már császárvá lett s már csak egy kisebbségben lévő párt tekintette vezérének Rákóczit, aki már maga is reménytelenek jelzi vállalkozását. Károlyi ily viszonyok közt tehát menteni akarta azt, amit még lehetett s ez sikerült is neki a szatmári békével. Az anyagi előnyök megszerzéséről a szerző annyit állapít meg, hogy a tárgyalási iratok közt csakis az 1710 december 22-én kiállított császári kegyelem-levélnék van nyoma, amely szerint Károlyi javait és a szatmári főispánságot kapja vissza. Pálffy szerint itt csak a felkelés előtti birtokokról lehet szó, bár az alkudozás folyamata alatt a felkelés idején szerzett birtokok megtartására nézve is ígéretet tett Károlyinak, vagy ha azokat vissza kellene adni, más birtokokkal, vagy pénzzel fogják kárpótolni. Ezt a kárpótlási összeget 1713-ban a király 50.000 forintban állapította meg, s így igazoltnak tekinthetjük — ezzel végzi Lukinich fejtegetését — Cserey Mihálynak Károlyiról tett nyilatkozatát, hogy „használt neki, hogy rebellis volt“.

A következőkben a 213-ik laptól a 605-ikig 110 drb okiratot mutat be a legjavából, a legtöbbjét értékes vonal alatti jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátva, ezek közt két lap facsimilében adja a haditanács 1711 június 6-i utasítását Rákóczi és Bercsenyi megöletésére vagy elfogatására vonatkozólag. Pontos név- és tárgymutató teszi teljessé a művet, amelyet nagy belső értékénél fogva Rákóczi-irodalmunk valóban számottevő munkájának kell tekinteni s amelyre tartalmának vázlatos bemutatásával olvasóink figyelmét és méltó érdeklődését kívántuk felhívni. —*ch.*

József nádor iratai. I. kötet. 1792—1804. Kiadta és magyarázatokkal kísérte Domanovszky Sándor. Budapest, 1925. 8°. X + 769 l.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában új, monumentális kiadványsorozat indult meg, József nádor iratainak imént megjelent első kötetével. A legmagyarabb főhercegnek, mint Bécsben nevezték, az „öreg Rákóczinak” félszázados nádorsága két generációra terjedt ki s működése ekkor, az úgynevezett reform-korban szorosan összefonódott a nemzet életével. Hosszú közszereplésének történeti értékű emlékei hatalmas köteteket fognak tehát majd betölteni, s a kor megismeréséhez nélkülözhetetlen anyagot szolgáltatni. De nemcsak méreteinél fogva jelentős ez a vállalkozás s nemcsak a benne közlött és közlendő kútfők értékeért. Kétségtelen, hogy József nádor államiratai és bátyjához, az uralkodóhoz intézett levelei magukban is elsősorú történeti forrásanyagot jelentenek. Azonban a szerkesztő, Domanovszky Sándor, aki a kiadást nagy

gonddal, lelkiismeretességgel, évekig tartó levéltári kutatások alapján készítette el, a nyers anyagközlést egy magasabbfokú kormányzástörténeti publikációvá építette ki azzal az eljárással, hogy a nádor minden javaslatánál utánjárást, fáradságot nem kímélve feltüntette azt is, hogy annak milyen jelentősége lett, hogyan hatott az uralkodó és legbizalmasabb tanácsadói felfogására, elhatározására, azaz milyen szerepe volt a kormányintézkedések megtételénél. Ezzel új szint hozott a magyar történetirodalomba, új, eddig hiányzó műfajjal gazdagítva azt.

Az első kötetben közlött forrásanyag nagy jelentőségű hadtörténeti szempontból is. Igaz, hogy a nádornak, ki egykor évszázadokkal előbb még az ország haderejének főparancsnoka volt, ekkor, a XVIII. század végén, már nincs semmi katonai hatásköre sem. Az állandó hadsereg ugyanis kizárólag az uralkodó rendelkezése alatt áll s a rendeknek csak az a joguk marad meg, hogy a hadkiegészítés és a sereg eltartásához szükséges adó megállapítása az ő megkérdezésükkel történik. Mivel pedig a nádort az országgyűlés választja s mivel neki, mint közbejárónak, „mediator“-nak a törvények szerint egyaránt kell mind az uralkodó, mind a nemzet érdekeit képviselnie, összeegyeztetnie, a királyi hatalom nem engedi meg neki a legesekélyebb beleszólást sem a hadsereg szervezésébe, hogy így féltékenyen megóvhassa a haderő különállását, egyedül tőle való függését. A nemzet viszont arra törekszik, hogy a hadsereg az övé is legyen, hogy az az ő érdekeit is képviselje, illetőleg, hogy a király ne használhassa fel ellene. Azonban törekvései elérésénél egyedüli fegyvere a „Corpus iuris“, amely pontosan utal ugyan az egyes, a nádor katonai hatáskörét biztosító törvény-cikkekre, azonban a jog állandóan gyengének bizonyul a tényleges hatalmi erőkkel szemben. A hadsereg a társadalomtól idegen testnek marad meg, a szó szoros értelmében állam az államban. Annymira megingathatatlanak látszik ez a viszony, hogy megváltoztatása komolyan szóba sem jöhet. Erre vonatkozólag József nádor iratai sem tartalmaznak adatokat. Az a bizalmas utasítás, amelyet Budára jöttekor kapott kezébe, s amely pontosan körülírta, mivel törődjék, mire ügyeljen, kétséget nem tűrően figyelemzteti: „Erinnere Dich immer, dass Deine Charge eine blosse Civilcharge ist und Du gar keinen Einfluss in das Militare hast.“ (27. l.) Csak egyetlenegy esetben tűnik ki, hogy a nádor szívesen látná hatáskörének kitágítását. 1798-ban az inszurrekcióval kapcsolatosan azt kívánja, hogy ő rendelkezessék a magyarországi és horvátországi főhadparancsnoksággal, a csapatokkal s érv gyanánt a praktikus okok mellett éppen a magyar törvények azon rendelkezésére hivatkozik, amely szerint a nádor egyúttal az ország főkapitánya is. (235. l.) Amikor azonban Alvinczy tábornagytól megtudja, hogy az államérdekekkel ellenkezik a legfőbb katonai és polgári hatalomnak az ő, a nádor kezében való egyesítése, sietve visszavonul.

Nem tagadható tehát, hogy egy XVI. századi nádor ténykedéseiből aránytalanul nagyobb helyet foglal el a hadseregről, a háborúról való gondoskodás, mint József nádornál, s így egy azon

kori kiadvány is nagyobb mértékben lesz hadtörténeti jelentőségű. Azonban más oldalról annál fontosabb a József nádor-publikáció.

Az ő nádorságának első két évtizede a szakadatlan francia háborúk kora, amikor az államnak kevés lett a meglévő hadsereg s a súlyos vérveszteségek pótlására a normális segélyforrások nem elegendők. Az állam egyre újabb és újabb, terheesebbnél terheesebb követelésekkel lép fel. Sokszor már nem is egyszerű kiegészítésről van szó, hanem valósággal új hadseregek szervezéséről. A súlyos feladatok megoldása azután a polgári kormányzatra hárul s első-sorban József nádornak kell töprengenie, hogyan és honnan teremtsen elő az embert és a pénzt. Az államhatalom lehetőleg országgyűlés nélkül szeretné elérni céljait s ez ügyes kormányzati eszközökkel sokáig sikerül is. Az újoncozás és subsidium címén a nemesség önkéntes adóvállalása országgyűlések nélkül is meg lehetős eredménnyel jár s itt a közigazgatás élén álló nádorra nagy és fárasztó adminisztratív munka vár. (1802-ben József nádor is mondja, hogy országgyűlési megajánlás nélkül a megyék több ezer újoncot adtak. 523. l.) Amikor pedig ezek a források már többé nem elégségesek s az országgyűléstől kell nagyobb áldozatokat kérni, akkor a nádor szerepe még fontosabb, még jelentősebb lesz. Ő igyekszik rávenni a rendeket az uralkodó kívánságai teljesítésére, az ő közvetítő javaslatai próbálják a vesztett ügyet megmenteni. (Itt az országgyűlési tárgyalásokkal kapcsolatosan nagyobb összefüggő csoportot tesznek ki a verbuváló és kapitulációs rendszerre vonatkozó akták.) Legvégül kerül a sor, több alkalommal is, a nemesi felkelősereg felállítására, az inszurrekcióra. Itt már a nádoré a döntő szó minden téren, ennek irányítását a bécsi udvar is reá hagyja, hiszen a rendiségnek ez a legutolsó, legnagyobb teljesítménye. Itt már kímélik a nemzet érzékenységét, honorálják a nagy anyagi áldozatokat. A felkelősereg parancsnoka a nádor, ő végzi a szervezés ezer gonddal, bajjal járó munkáját is.

A nádornak ezt a sokoldalú, nagyfontosságú szerepét a kötet alapján külön tanulmány is részletezhetné, de — s ez jellemző a publikáció gazdagságára — akkor is még csak egyetlenegy szempontból értékesíthettük volna az anyagot s még hadtörténeti vonatkozásaiban sem merítettük volna ki teljesen. Igaz, hogy 1805-ig József nádornak nem jutott alkalom, hogy a harcra is megforduljon s így a stratégia-történet kutatója nem számíthat bő aratásra, azonban a szélesebb perspektívákban dolgozó hadtörténész, aki nem elégszik meg a hadimozdulatok leírásával, hanem figyelembe veszi a hadiszerencse forgandóságának mélyebbre nyúló okait is, az első-rangú anyagot fog találni e kötetben arra vonatkozólag, hogy Magyarország milyen mértékben vette ki részét a haditerhek viselésében s megbízható felvilágosításokat fog kapni a „Hinterland“ hangulatáról, a háborúval együttjáró tömegpszichológiai elváltozásokról, sőt még a leszerelés gondjait, bajait is megismerheti.

A nagy kiadvány további kötetei hadtörténeti szempontból még jelentősebbek lesznek, hiszen azok szólanak majd a nagy inszurrekció sorsáról. Ezeknek a köteteknek a megjelenését azonban az olvasóközönségnek és katonai köreinknek kell lehetővé ten-

niök azzal, hogy megvásárolják és olvasgatják a már megjelent első kötetet, hogy így a laikus által el sem képzelhető gonddal fáradozó kiadó is megjutalmazva érezhesse magát, ha majd látja, hogy munkája nem volt hiábavaló. Ő elvégezte kötelességét, s most már rajtunk, olvasókon a sor, hogy mi is megtegyük a magunkét.

M. E.

Századok. LIV. évf. 4—6. szám. (1925 ápr.—jun.)

Gyalókey Jenő: *A magyar nemes-insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig.*

Az 1797 és 1809 közötti időszakra esik a hazánk történetében, sok századon át, olyan fontos szerepet játszott magyar nemes-insurrectiónak négy utolsó felülése. Méltó, sőt szükséges tehát a nemes-fölkelések legalább utolsó hadrakelésével s az azok nyomán született reformtervekkel is foglalkoznunk, mert az insurrectiónak éppen a napoleoni háborúkra eső szereplése lett minálunk annyi rosszakaratú ráfogásnak — sőt egy nagyon elterjedt trágár szállóigének is — állandó céltáblája.

Hogy mennyire nincs igazuk azoknak, akik az insurrectiót s vele együtt a magyar nemességet is sárba akarták taposni: legjobban bizonyítja az 1805. év története, amidőn a hatalom tetőpontja felé haladó francia császár is számottevő ellenfelet látott a felkelő-seregben. Napoleon csak abban az esetben volt hajlandó Magyarország megszállásától elállani, ha a király az insurrectiónak javában folyó szervezését azonnal megszünteti. Davout tábornagnak Bécsben 1805 november 26-án kelt s a magyar nemzethez szóló kiáltványa, valamint az 1805 december 6-án kötött fegyverszüneti szerződés 3. pontja is ugyanezt kívánja. Már pedig nyilvánvaló, hogyha a nemes-felkelés csakugyan olyan hitvány, aminőnek nálunk feltüntették: a franciák bizony ügyet se vetettek volna rá.

Kétségtelen, hogy voltak súlyos természetű fogyatkozásai is, csakhogy ezek nem a vitézség és a katonás szellem teljes hiányában, hanem abban a körülményben gyökereztek, hogy a magyar nemes-felkelés az állandó hadseregek korszakában már elavult intézmény volt és alapos megújhodásra szorult, ha tovább is élni akart. Ezeket a fogyatkozásokat jól látták az insurrectio akkori tisztjei is. Akadtak is közöttük többen, akik a nemes-fölkelés megreformálására javaslatot terjesztettek a nádor elé. Ezek közül négyet az Országos Levéltár nádori osztálya őriz.

A négy javaslat közül legkorábban — 1797 november 12-én — gróf Esterházy József készítült, aki ebben az évben insurgens-ezre-des és a nyitra vármegyei huszárezred parancsnoka volt.

Meggyőződése szerint az insurrectiónak állandó keretet kell adni, még pedig olyanformán, hogy 2—2 portára 1—1 lovas essék. Ez lenne az a kulcs, amely az insurrectiónak békeállományát szabályozná.

Az egyes vármegyékben, nagyságukhoz képest, egy-egy lovaszszázad, felszázad vagy szakasz alakulna. A fizetést és a zsoldot a földbirtokok, az armalisták és a taksások adnák, a lovak takar-

mányát a parasztok; a ruhát pedig a birságpénzekből lehetne beszerezni.

Esterházy javaslata szerint, az 1797 őszén teljesen megalakult fölkelősereget véve alapul, az insurrectio tervezett békeállománya kerekszámban 3200 lenne.

Esterházy csupán a lovasság állandósítására gondolt, a többi fegyvernem számára azonban nem kíván semmiféle keretet.

A második reformterv szerzője báró Bittner százados, aki 1805-ben őrnagyi ranggal szolgált a magyar nemes-insurrectio vezérkarában. Javaslata 1806 június 2-án született s magva röviden összefoglalva ez:

A magyar nemes-fölkelésnek olyan állandó keretre van szüksége, amely — a tüzérség kivételével — mindenik fegyvernem számára neveljen használható tiszteket és altiszteket. Szerinte a lovasságnak állandó kerete két század legyen, ezenkívül a vadászok és a műszaki csapatok számára egy-egy század. Ezt az utóbbi kettőt is a huszárosztály alá rendeli.

Mind a huszárosztálynak, mind a vadász- és utászszázadnak az a legfőbb rendeltetée, hogy az insurgenssereget behívása pillanatától fogva szervezze és tanítsa. Bittner javaslata szerint a huszárosztályt szükség esetén egy tömegben, mint portyázó csapatot is kell alkalmazni. Béke idején mindegyik huszárszázadnál a nemesség színe-javából összeválogatott 24 hadapród szolgálna a rendes állományon felül. Ezek a mozgósítás pillanatában már mint teljesen betanított és begyakorolt hasznavehető tisztek vagy altisztek lépnének be az insurgens-huszárezredekbe.

Mihelyt kellően ki van képezve, az egész osztályt szét kell osztani a vármegyéekben, hogy ott az insurrectio számára már előre kijelölt és számontartott altiszteket alaposan betanítsa.

Az 1805. évi insurrectio feloszlata után még egy másik javaslat is került a nádor elé, amelynek szerzője Gosztonyi János ny. cs. k. huszárezredes volt.

Javaslata szerint a magyar nemes-insurrectiót 60.000 főre lehetne szaporítani. Ez a sereg felerészben huszárokból, felerészben vadászokból állana, ellenben saját tüzérsége és saját műszaki csapata nem lenne. A huszárok is, a vadászok is 20—20 ezredet alkotnának, amelyek mindegyike 10—10 századra oszlanék. Minden század 150 főből áll.

Minden insurgens köteles sajátmagát élelmezni, a kincstár csak kenyérről, horról és pálinkáról gondoskodik.

Gosztonyi a szervezést és a költségek fedezését a birtokos nemes-emberekre hárítja. A tiszteket és altiszteket pedig a nemességből akarja összeválogatni.

A negyedik reformjavaslatot — mely az 1809. évi magyarországi hadjárat után készült — gróf Hadik András altábornagy készítette. Tartalma röviden ez:

1. A mostani insurgens-tisztek, legénység és lovak legjavából minden kerületben egy-egy huszárezred alakuljon, amely az insurrectio újabb mozgósítása esetén, annak mintegy „faiskolája” legyen.

2. Mindegyik ezred a maga kerületében kapjon helyet.

3. A csupán nemesekből álló ezredek összeállítására a legnagyobb gonddal és alaposítással történjék. A mostani tisztek és altisztek közül csakis azokat szabad megtartani, akik erkölcsös viseletükkel, ügyességükkel s lehetőleg a csatatéren bebizonyított bátorságukkal is kitűntek társaik közül.

4. Mindegyik ezredhez egy ügyes lovaglómestert osszanak be.

5. Mind a négy ezredhez egy-egy vezérkari és egy egy-egy hadmérnökari tisztet rendeljenek.

6. Az insurreciónál most szolgáló tábornokokból négy dandárparancsnokot kell megtartani.

7. Évente, tavasszal, század-, osztály-, ezredgyakorlatok legyenek, majd ősszel mind a négy ezred Pesten a nádor színe előtt mutassa be, hogy mit tud.

Bár a nádor szintén látta a reform szükségességét, nem ért el semmit, mivel 1809 után a háborús veszély megcsappant; a pénzügyi helyzet nyomorúságos, Ferenc király pedig bizalmatlan volt, hiszen saját testvéröccsét — a nádort — is rebellis hajlandósággal gyanúsította meg.

Dr. Alapy Gyula: *A székely löporgyártás és ágyúöntés 1849-ben.*

1848 őszén minden vármegyében megalakult a honvédelmi bizottmány, úgyszintén a székely székekben is. A háromszéki bizottmány ülésén Bodor Ferenc bányaigazgató bejelenti, hogy hajlandó a honvédtűzérség részére ágyúkat önteni, még pedig üreggel, úgyhogy az ágyú csövét nem kell kifűrni. A bizottmány tudomásul veszi a bejelentést, s november 20-án két megbízottat küld Bodorhoz, hogy az ígért ágyúkat öntse meg, mert azokra szükség van. Ugyanis Gábor Áron Kézdivásárhelyen kísérletezik az ágyúöntéssel, de nem megyen vele semmire.

Bodor valóban öntött is három ágyút a bódvai hámorban, melyet azonban az osztrák hadsereg 1848 decemberében porrá égetett.

Ekkor Bodor, a honvéd-térparancsnokságokkal egyetértve, Csíkmadarason épít egy új gyárat melyben a puskaporgyártást 1849 május 1-én meg is kezdi. Ez a gyár működött is egészen addig, míg az oroszok 1849 augusztus 7-én teljesen el nem pusztították.

Megjegyezzük, hogy a cikk alapjául szolgáló jegyzőkönyv nem ismeretlen. 1893-ban az egri érsekmegye könyvtárában volt s a címjegyzék 1301. lapján volt beírva.

A szerző úgy állítja be (tévesen) a dolgot, mintha Kézdivásárhelyen nem is működött volna az ágyúöntőműhely, hanem Csíkmadarason. Holott az utóbbi helyen csak puskaport gyártottak, az ágyúkat pedig Kézdivásárhelyen öntötték Gábor Áron felügyelete alatt. Az igazság érdekében azt is meg kell állapítanunk, hogy Bodor csak három ágyút öntött, Gábor Áron ellenben hatvanégyet s így a székelyföldi ágyúöntés terén ő szerezte a legnagyobb érdemet. Mellékes, hogy kitől tanulta ezt a mesterséget, a fő az, hogy jól megtanulta. A kézdivásárhelyi öntőműhely alaprajzát és részletes leírását Nagy Sándor közölte „Háromszék önvédelmi

harca" című könyvében. A benne folyó munkáról pedig tájékoztat Gábor Áron 1849 ápr. 19. kelt utasítása, helyettese Turoczi Mózes számára.¹

A kézdivásárhelyi ágyúöntőt Hasford orosz tábornok dúlta fel 1849 jún. 26-án.

Alapy cikke felvilágosítást ad ugyan a székelyföldi puskaporgyártásról, de az ágyúgyártásról nem. De van benne egyéb hiba is. Gál Sándor ezredesről például azt írja, hogy Marosvásárhelyt, a székely vértanúkkal, bitóhalált szenvedett. Ezzel szemben a valóság az, hogy Gál Sándor, ki 1849 július végén tábornokká lépett elő, a szabadságharc után külföldre menekült. 1851-ben, Londonban, ő dolgozta ki, Kossuth kívánságára, az erdélyi felkelés tervét.² Később Olaszországba került s a magyar emigránsok között működött.³

Sz.

¹ *Nemzeti Múzeum Levéltára*: Törzsanyag, 1849 ápr. iratok. Ugyanott megvan a munkások pontos névjegyzéke is, hetibérük feltüntetésével.

² *Hadtört. Közlemények*: 1925. évf., 179. l.

³ *Br. Nyáry Albert*: Az utolsó magyar trónkövetelő. (*Századok*: 1912. évf., 32. és k. l.)

